

AMICS DE L'ART ROMÀNIC
Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

EL DESVETLLAMENT
DE LA CONSCIÈNCIA
DE PATRIMONI HISTÒRIC
A CATALUNYA

Lliçó inaugural del curs 2003-2004
a càrrec de
PILAR VÉLEZ,
membre de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi,
pronunciada el dia 21 d'octubre de 2003

BARCELONA
2003

EL DESVETLLAMENT
DE LA CONSCIÈNCIA
DE PATRIMONI HISTÒRIC
A CATALUNYA

AMICS DE L'ART ROMÀNIC
Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

EL DESVETLLAMENT
DE LA CONSCIÈNCIA
DE PATRIMONI HISTÒRIC
A CATALUNYA

Lliçó inaugural del curs 2003-2004
a càrrec de
PILAR VÉLEZ,
membre de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi,
pronunciada el dia 21 d'octubre de 2003

BARCELONA
2003

Vélez, Pilar

El Desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya

Referències bibliogràfiques

ISBN 84-7283-675-4

I. Amics de l'Art Romànic II. Títol

1. Patrimoni cultural — Protecció — Catalunya — Història — S. XIX

2. Crema de convents — Catalunya — S. 1835

3. Medievalisme — Catalunya — Història — S. XIX

904(467.1)(042)

© Pilar Vélez

© 2003, Amics de l'Art Romànic,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: setembre de 2003

Tiratge: 950 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL
Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès a Altés, SL
Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-675-4

Dipòsit Legal: B. 36939-2003

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Primeres mirades envers el patrimoni¹

Els monuments són la veu dels pobles: «Són el solatge que deixa una nació. [...] El temps és l'arquitecte i el poble és el paleta.»² Així s'expressava Victor Hugo el 1832 mentre feia una defensa aferrissada de l'art gòtic, mort, segons ell, en mans de les acadèmies, sense poder imaginar aleshores que aquesta idea havia d'esdevenir una consigna clau per al Romanticisme europeu —i el desvetllament consegüent de la consciència de patrimoni— i, per tant, també, per al moviment que es desenvolupà a Catalunya.

L'etapa que comprèn des del 1834, just després de la mort de Ferran VII, fins al 1844, inici d'una etapa moderada, centrarà aquestes ratlles, dedicades a mostrar com va néixer la consciència de patrimoni cultural (com a «veu del poble»); és a dir, l'interès envers el nostre patrimoni arquitectònic i artístic medieval, lligat amb una història i uns fets, que coneguts i analitzats, fins i tot sobrevalorats o readaptats, havien de contribuir a la formulació d'una identitat nacional determinada.

Els historiadors que han analitzat a fons el segle XIX³ solen coincidir a remarcar la gran complexitat d'aquest període, fet que, sens dubte, en dificulta la interpretació. Els canvis continus de govern, un exèrcit que privava de llibertat

1. Aquest treball, de caràcter documental, s'inscriu dins d'una investigació en curs més àmplia —i, per tant, subjecta a matisacions posteriors— que ha de constituir la base d'una de les ponències del VIII Congrés d'Història de Barcelona (novembre de 2003), dedicat a *Les ciutats i les revolucions (1808-1868)*, que mostrarà una síntesi conceptual del panorama cultural de les arts i el patrimoni en el Romanticisme. Vull aprofitar l'ocasió per a manifestar el meu agraïment a Glòria Porrini, de l'Arxiu Històric de la Ciutat, com també a les seves bibliotecàries, i a Victòria Durà, de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, pel seu ajut en la meua recerca. També a Ramon Grau per haver-me convidat a seguir endinsant-m'hi de ple.

2. Victor HUGO, *Nostra Senyora de París*, Barcelona, Edicions 62 i «la Caixa», 1981, p. 98 (traducció de R. Folch i Capdevila de la segona edició francesa del 1832).

3. Com a obra de referència pot esmentar-se de Josep FONTANA «La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)», a *Història de Catalunya*, vol. v, Barcelona, Edicions 62, 1988.

la població, l'enfrontament entre l'absolutisme i el liberalisme, la indústria incipient, les desamortitzacions dels béns eclesiàstics, un camp despoblat enfrontat amb la ciutat, la burgesia i els obrers, nombroses epidèmies, molts anys de guerra civil més o menys declarada que arruïnava l'Estat, tot plegat contribuï a gran nombre de convulsions que sovint van frenar el desenvolupament natural de l'Estat espanyol com a estat modern equiparable a alguns altres d'uropeus.

Tanmateix, els nous corrents de pensament i la seva plasmació literària arribaren a Catalunya. La forja de la denominada Renaixença coincideix amb tot això, n'és part i fins i tot producte, i serveix de rerefons a tot el Romanticisme cultural que s'anà desenvolupant al llarg d'aquests anys i molt més enllà. L'estima pel passat medieval, avui ja considerada un element clau i un tòpic alhora de l'etapa romàntica, pren cos en aquests moments, tot i existir algun testimoni o cas precursor excepcional de què ja tractarem oportunament. D'aquest món medieval, que havia d'acabar donant lloc a un potent neomedievalisme, començaren a enaltir-se'n la literatura, la pròpia història i la llegenda, les arts i especialment l'arquitectura, la qual va passar en pocs anys d'estar totalment oblidada o menystinguda, i ser considerada com un estil bàrbar, a assolir el protagonisme de la teoria i la praxi vuitcentistes i a fer identificar el segle XIX sobretot amb el neogotisme.

Si bé se sol convenir que l'atenció envers aquest patrimoni és producte directe dels efectes de la crema de convents del juliol del 1835, trobem ja algun cas d'interès anterior que ens dona testimoniatge d'una primera mirada positiva envers el passat. Ara bé, alhora s'han de tenir en compte alguns altres fets anteriors, com tots els succeïts durant el Trienni Liberal (1820-1823), equiparables als del 1835 i les seves conseqüències, que ens porten, per contra, encara més a reflexionar sobre la tardana sensibilització envers el valor d'aquest patrimoni, sobretot quan recordem que la Guerra del Francès, a l'inici del segle, ja l'havia afectat prou. Així, doncs, en aquests anys complexos, s'esdevenen una sèrie de fets contradictoris que mirarem d'analitzar a partir de les diverses fonts documentals de l'època per tal d'acostar-nos-hi i poder valorar quina fou la primera consideració del patrimoni arquitectònic medieval, fet que havia d'exercir un paper determinant en la forja de la idiosincràsia nacional al llarg del segle XIX i bona part del XX, tot i que, no ho oblidem, en els seus inicis va haver de competir amb el gust arrelat per l'art clàssic que aleshores imperava a tot arreu.

Seguirem, doncs, un relat cronològic que ens porta a situar-nos en les guerres carlistes, que es remunten oficialment a la proclamació del pretendent Carles V a Prats de Lluçanès el 5 d'octubre del 1833, pocs dies després de la mort de Ferran VII.⁴ Mort el rei, la política de la reina governadora, Maria Cristina, encara comportà un retrocés més gran en el camí d'assolir les llibertats ciutada-

4. Havia mort el 29 de setembre.

nes demanades per certes franges de la població i, per aquest motiu, la situació cada cop esdevingué més encesa.

Així mateix, el cap militar a Barcelona d'aquella època, el general Llauder, que el desembre del 1833 havia enviat un manifest a la reina en què reclamava ordre i drets per a Catalunya com a la resta de l'Estat, després, contradictòriament, havia de perseguir els considerats revolucionaris —és a dir, els defensors d'Isabel II— més gairebé que no pas els carlistes, que eren els enemics «oficials» del règim. Tot això i més provocà una situació de caos en la qual s'acompliren la crema de convents de Reus el 22 de juliol del 1835 i, tres dies després, la dels convents de Barcelona.

Des del punt de vista sociohistòric, la crema de convents —i la destrucció consegüent d'un patrimoni cultural— té, pel que sembla, i seguim el curs dels esdeveniments i els testimonis de l'època, una justificació molt clara: els membres de les comunitats regulars ajudaven els carlistes no tan sols amb aportacions econòmiques producte de les seves nombroses propietats, sinó també amb la seva participació personal amb les armes a la mà, fet que els enfrontava clarament amb la població, que patia les incursions dels carlins i la manca d'un govern i una constitució moderna que havien tingut per poc temps anys enrere.

Per això, ja el mes de març del 1834, tal com es constata seguint les cròniques diàries del *Diario de Barcelona*, la reina promulgava alguns decrets que ens permeten intuir quin era ja llavors el clima sociopolític del moment. L'encapçalament i alguns dels articles del 26 de març ja ens en donen bona llum:

La criminal obstinación con que algunos individuos del clero secular han desoído las reiteradas amonestaciones de mi Gobierno, y abandonando la ejemplar santidad y mansedumbre esencial de su estado, se han convertido en fautores y cómplices de la facción que perturba y aflige á la patria; reclama medidas severas para mantener el lustre y dignidad del clero mismo y para velar por la seguridad del Estado; y á fin de llenar objetos tan importantes, he venido en mandar lo siguiente:

Artículo 1º. Se ocuparán las temporalidades de los eclesiásticos seculares, de cualquier clase o gerarquía, que hayan abandonado ó abandonaren en lo sucesivo sus iglesias, reuniéndose á las filas de los rebeldes ó á sus juntas revolucionarias, ó emigrando de estos reinos sin la competente licencia [...].

Artículo 3º. Igualmente serán ocupadas las temporalidades de los eclesiásticos que auxilien a los facciosos, facilitándoles armas, municiones o dinero para que lleven adelante sus inicuos planes.

Artículo 4º. También se ocuparán las de aquellos eclesiásticos que reaptaren ó encubrieren á los rebeldes, ó sedujeren á algunas personas para que se incorporen con ellos, ó promovieren en los pueblos motines o sediciones para substraerlos de la obediencia debida al Gobierno [...].

Artículo 8º. El fondo de temporalidades que resulta de la aplicación de este decreto se destinará al pago de las asignaciones que Yo tenga á bien conceder para enjuagar las lágrimas y den algún consuelo á los padres, hijos y viudas de los leales que hayan muerto ó muriesen en defensa de la seguridad de la patria y de los legítimos derechos de mi excelsa Hija; y el residuo, si lo hubiese, se aplicará a la extinción de la deuda pública.⁵

Encara un altre decret del mateix dia insisteix en el fet que en molts convents i monestirs s'ha subvertit l'ordre i els membres de la comunitat n'han estat responsables. Per això continua així:

Artículo 1º. Quede desde luego suprimido el monasterio o convento, sea cual fuere el instituto, del que se hubiere fugado para pasarse á los rebeldes algun individuo de la comunidad, si dentro del término de 24 horas no diese parte el prelado á la autoridad más inmediata, y acreditarle haber comenzado contre el prófugo el procedimiento competente.

Artículo 2º. También se suprimirá el monasterio ó convento de que se hubiesen fugado á los rebeldes la sexta parte de la comunidad.

Artículo 3º. Se suprimirá igualmente el monasterio o convento en que se recepten, con connivencia del superior, pertrechos de guerra, vestuarios, armas o municiones.

Artículo 4º. Asimismo se suprimirá el monasterio o convento en que se justifique haberse celebrado, con permiso o noticia del superior, juntas clandestinas para subvertir el orden o conspirar contra el Estado.

Artículo 5º. Los objetos consagrados al culto, pertenecientes á los monasterios o conventos que se suprimiesen a virtud del presente decreto, se distribuirán por los respectivos diocesanos entre las parroquias más necesitadas, dándome cuenta de haberlo ejecutado.⁶

En definitiva, queda clar que el mateix Govern perseguia els frares i que aquests havien pres part activa en la revolta.

Com veiem, doncs, ja abans de la crema de convents del juliol del 1835, la mateixa reina dictava mesures que, al capdavant, vistes des de la nostra òptica artística, propiciaven clarament la dissolució del patrimoni més que cap altra cosa. Aquesta situació latent més, segurament, l'entrada de les primeres onades del Romanticisme filosòfic i literari europeu en certs cercles reduïts feren possible que, enmig d'una situació com aquesta, sorgís una proposta com la de Josep Maria de Llinàs dins del mateix Ajuntament de Barcelona.⁷

5. *Diario de Barcelona* (2 abril 1834), p. 745-746.

6. *Ibidem*.

7. Notícia ja coneguda, però recollida i ampliada per Andrea A. GARCIA I SASTRE, *Els museus d'art de Barcelona: Antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, Barcelona, Publicacions

José María de Llinás y de Ortiz Repiso, tal com figura en els llibres d'acords de l'Ajuntament barceloní del 1834, era «caballero de la orden de San Hermenegildo, condecorado con varias cruces y medallas por acciones de la Guerra de la Independencia, Teniente coronel de los Reales Exercitos y Capn. retirado y vecino de esa Ciudad»,⁸ i fill del tinent coronel Domènec de Llinàs i de Carreras, ciutadà honrat de Barcelona. Regidor de l'Ajuntament, el veurem també aparèixer durant la nit de la crema de convents del 25 al 26 de juliol del 1835; però, mentrestant, ja s'havia mostrat sensible al patrimoni, tal com demostrà en una proposta apuntada que el 15 d'abril del 1834 havia fet al consistori barceloní.

Llinàs feia referència a un treball aleshores molt recent de l'investigador i erudit Andreu Avellí Pi i Arimon, que aquest acabava de presentar a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, en el qual exposava un mètode per a desxifrar làpides, mètode tan útil que l'acadèmia esmentada l'acabava de nomenar membre seu. Llinàs el començava justificant la importància de les làpides, que, segons ell, calia conservar com havien fet totes les nacions cultes. Per aquest motiu, proposava l'aplegament de làpides repartides en «varios pasages ocultos é improprios, formándose (en el sitio que V. E. determine de la obra nueva de estas Casas Consistoriales) una colección de aquellos monumentos apreciables, é incrustado al pie de cada una su traducción y el nombre del sujeto que la haya cedido gustoso á esta Ciudad».⁹ Aquesta proposta, que ens parla d'un interès pel passat històric, fou aprovada pel consistori, que ordenà passar-la a la Junta d'Obres per tal de dur el projecte a terme. Si més no, però, de moment, no tirà endavant, no sabem si a causa d'una certa inconcreció del projecte o per quin motiu realment.

Tanmateix, just una setmana després, el 22 d'abril, Pau Soler i Andreu Avellí Pi i Arimon s'adreçaven a l'Ajuntament, moguts pel desig de fer un servei a la pàtria,¹⁰ i s'oferien a recuperar i ordenar l'arxiu històric municipal, que, segons ells, romania en una situació vergonyosa. És a dir, en molts pocs dies restaven palesos l'interès i la preocupació per la recuperació del patrimoni cultural. En aquest segon cas, l'Ajuntament també ho va aprovar i nomenà una comissió responsable formada precisament per Soler, Pi i Llinàs.

Pel que fa a la proposta del lapidari, fins al 28 de febrer del 1835 el mateix

de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 219-222, per bé que en aquest present treball encara s'hi hagin pogut aportar algunes dades fins ara inèdites.

8. *Llibre d'actes. Ajuntament borbònic, 1r semestre 1834*, 15 d'abril del 1834, Arxiu Històric de la Ciutat.

9. *Ibidem*.

10. *Llibre d'actes. Ajuntament borbònic, 1r semestre 1834*, 22 d'abril del 1834, Arxiu Històric de la Ciutat.

Llinàs no torna a recordar-la a l'Ajuntament fent esment de la tasca d'A. A. Pi i Arimon i de com havia estat acceptada. Menciona també com una «Comisión de obrería» convidà Pi i Arimon per tal de saber com i quin podia ser el local més adient «al objeto que se les destinaba, y se determinó fuese en el patio de los naranjos; le pidió una relación, que aquel dió en el acto, de la residencia actual de estas lápidas y se extendió en indicar los medios como V. E. pudiese adquirirlos, y el de que sus dueños gustosos los cedieran».¹¹ Així, doncs, la hipòtesi apuntada més amunt de la possible inconcreció ja podem desestimar-la, perquè queda clar que s'hi va treballar de seguida en saber les obres concretes que havien de formar part d'aquesta col·lecció.

Llinàs segueix dient que, quan l'Ajuntament vulgui, tindrà —i en posa com a exemple el cas de Nîmes amb la Maison Carrée— un museu amb peces de l'antiguitat. I, continua, la societat aplaudirà aquest gest i «tal vez recordará con placer el celo del Ayuntamiento de 1834 [...]».¹² Segons ell, Pi havia acabat de donar el darrer toc a la seva obra, la qual recollia tots els marbres (antics i medievals) que s'havien de dipositar a l'Ajuntament.

L'Ajuntament tornà a contestar amb un text (*minuta de oficio*) en el qual felicitava Pi i Arimon per la seva obra, que apreciava i valorava; però, en definitiva, aquest projecte, si seguim els llibres d'acords, mai no arribà a bon port. De fet, la situació era cada cop més complicada. A Barcelona, a més, s'havia declarat una epidèmia de còlera i l'ambient era com més anava més enrarit.

No obstant això, si fem cas del *Diario de Barcelona* del 20 de juny del 1835, en un article signat per Perico, sembla que la proposta del regidor Llinàs finalment havia pres forma i ja no solament es parlava d'aplegar totes les làpides escampades per la ciutat, sinó de crear un museu, el qual «no se concretará á lápidas», per bé que «este es sin embargo el primer objeto que con justa causa ha llamado la atención de los señores comisionados [...]».¹³

Des del punt de vista museogràfic, és molt interessant el comentari de resposta a Perico, signat per Paulito, el dia 24 de juny del 1835 en el mateix diari, on el responsable afirma que pocs dies després es traslladaran totes les làpides cedides pels ciutadans «y que al pie de cada uno de estos monumentos se expresará el dueño que la cedió o colocó en el museo a beneficio del público Barcelonés».¹⁴ És a dir, com es fa actualment, es deixava constància i es feia reconeixement del propietari que gentilmente cedia la seva obra.

11. *Llibre d'actes. Ajuntament borbònic, 1r semestre 1835*, 28 de febrer del 1835, Arxiu Històric de la Ciutat.

12. *Ibidem*.

13. P. 1363.

14. P. 1396.

La veritat és que no se'n sap res més —les actes no en diuen res—; i just un mes després, arran de la crema de convents i totes les conseqüències, el projecte restà probablement oblidat, per bé que no del tot, com veurem més endavant, perquè, de fet, hi devia haver un bon recull de peces que romangueren en un racó o un altre de l'Ajuntament. No obstant el resultat fallit, si més no en aquell moment, sembla que la realitat sociopolítica havia d'afavorir una expectació i un estat d'alerta envers el patrimoni. Si Llinàs pot ser considerat un precursor,¹⁵ aquesta realitat podia fer pensar en una possible preservació en cas que tornessin a repetir-se fets com els dels anys vint.

La crema de convents: fets i reaccions envers el patrimoni arquitectònic afectat

Abans d'entrar de ple en la crema de convents i les reaccions que despertà, és obligat esmentar el treball que ja devia preparar aleshores Pròsper de Bofarull i Mascaró, el qual va proposar-se de reconstruir la història de Catalunya. *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los Reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca* és el títol d'una obra avui ja clàssica i de referència obligada, car constitueix l'inici d'aquesta recuperació historicobibliogràfica que comença amb la consolidació de la genealogia de les famílies sobiranes des dels primers comtes de Barcelona, és a dir, Guifré el Pilós, fins a Isabel II, aleshores encara menor d'edat i protagonista d'un marc polític de gran inestabilitat, fruit molt representatiu d'una primera onada romàntica que de seguida fou superada per les orientacions de les noves generacions, però que, en tot cas, va tenir un paper cabdal. Obra dedicada a Ferran VII, que morí precisament mentre l'original era examinat per la Reial Acadèmia de la Història, és un testimoni d'una manera de fer història, a tall de crònica, molt característica dels investigadors arxivers vuitcentistes, els quals, tanmateix, foren els primers de preocupar-se per assentar els orígens del nostre país.

Tot i haver-se preparat durant uns quants anys, els dos volums del treball no foren publicats fins a l'any 1836, és a dir, posteriorment a la crema de convents del 1835, tot coincidint amb el primer moment de sensibilització historiocultural d'un grup d'intel·lectuals que, majoritàriament vinculats al camp de la història, van iniciar «tèbiament» les primeres operacions de salvament de tota classe de patrimoni.

15. Si volem anar més enrere, fora del nostre àmbit cronològic, hem de referir-nos a Marià Oliveres i de Plana, el qual cap al 1790 proposà la creació d'un museu a l'aire lliure, fet constatat per J. Villanueva en el volum XVIII del seu *Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, 1851, p. 126, i recollit també per Andrea A. GARCIA I SASTRE, *op. cit.*, p. 159-164.

De fet, Bofarull va ser un referent de seguida. El mateix Pau Piferrer, a qui em referiré més endavant, el cita i l'elogia en el primer volum dedicat a Catalunya dels *Recuerdos y bellezas de España*, del 1839, tot i que ell seguí una línia d'estudi i recerca diferent, més enllà de l'erudició arxivera i més d'acord amb la vessant literària més emfàtica del Romanticisme.

Retrocedim, tanmateix, al juliol del 1835. Ja hem vist com, el mes de març del 1834, la reina promulgava uns decrets que, vistos des de la perspectiva actual, corroboren la col·laboració eficient de les comunitats regulars, grans posseïdores de terres, amb els carlins i, per tant, l'enfrontament amb les classes populars urbanes, com també l'abandonament freqüent dels convents i dels monestirs per participar en la lluita.

Tenint present tot això, no és gens estrany —i, pel que sembla, no sobtà gaire ningú— que el 22 de juliol cremessin a Reus un convent de franciscans i un de carmelites i que hi hagués una vintena de frares morts. Tres dies després els fets es repetien a Barcelona. Setze frares morts del clergat regular fou el producte de l'incendi dels convents de Sant Josep, dels carmelites calçats, de Santa Caterina, de Sant Francesc, de Sant Agustí i dels trinitaris descalços, que deixà la ciutat en flames, tal com manifesten les cròniques tant literàries com gràfiques que ens han arribat d'aquell moment. La vida de les persones, però, no fou l'únic resultat tràgic dels fets, sinó també la destrucció d'un patrimoni, especialment el medieval de Sant Francesc i sobretot el de Santa Caterina, que, si no foren destruïts completament aquella mateixa nit, sí que iniciaren el seu camí definitiu d'extinció. És a dir, per emprar un to «romàntic» d'acord amb els primers mots d'aquest text, la conseqüència de la crema fou també la mort d'una part del passat, l'ofec de la veu del poble; un poble, no obstant això, sense consciència de passat o, si més no, d'aquell passat.

Resseguim ara com es desenvoluparen, més que els fets en si, la reacció envers la tragèdia i les solucions proposades per a salvar aquest patrimoni, fins aleshores menystingut, atès que, com ja ha estat apuntat, l'entorn cultural dominant tenia el seu fonament des de feia segles en el món clàssic: des de les acaballes del gòtic, el Renaixement, el Barroc i el Neoclassicisme, encara regnant, estaven del tot fixats en el classicisme grecoromà.

Tornem, doncs, als acords de l'Ajuntament. Les actes corresponents a la nit del dia 25¹⁶ són testimoni de com tothom estava alerta després dels fets dels dies anteriors en uns altres indrets. El regidor Josep Maria de Llinàs, ja esmentat, és un dels responsables de l'extinció del foc a les quatre de la matinada, tot i que ja s'hi actuava des de feia una certa estona atesa l'alerta esmentada. A més, en

16. *Llibres d'acords. Ajuntament borbònic, 2n semestre 1835*, 25 de juliol del 1835, Arxiu Històric de la Ciutat.

aquell mateix moment es crea una comissió de regidors «para recojer las alajas de los Conventos» per ordre de l'autoritat militar competent, comissió constituïda per Ramon Roig Rey,¹⁷ Joaquim Espalter i Pere Oms.

Si seguim les actes, hi veiem com a les vuit del matí del dia 26 es proposa de protegir els convents del barri de Gràcia, situats fora muralles, per tal que no pateixin els mateixos tractes que els afectats fins aleshores. Per les dades anotades, sembla que l'Ajuntament s'hi esforçà, però els trinitaris i Sant Francesc encara cremaven. Un acord del mateix dia 26 a dos quarts de set de la tarda fa referència al trasllat de llibres de Santa Caterina al Col·legi Episcopal i d'alguns altres objectes a l'Ajuntament. Alhora, però, hi consta la suspensió temporal d'aquest trasllat i s'intueix un gran desconcert, producte, segons sembla, dels aldarulls ciutadans.

L'acta del matí del dia 27 de juliol recull l'existència d'una comissió integrada per Roig, Elías i Mas per a poder tornar la roba i els efectes personals als religiosos i salvar els objectes i els mateixos edificis. També s'encarregava a un cert senyor Fornells el trasllat de llibres i tot el que restés de Santa Caterina (s'hi dedueix que amb la intenció de portar-ho a l'Ajuntament). El mateix dia, a les sis de la tarda, una comissió encarregada del salvament dels convents manifesta que és molt difícil i alhora perillós d'accedir-hi, atès que la gent els assalta per tot arreu i no hi ha cap mena de protecció militar. Alhora s'hi fa constar també la protecció de la catedral.

El dia 28 la comissió i totes les subcomissions destinades als diferents convents seguien treballant, i sembla que veritablement l'Ajuntament se'n va ben ocupar. El dia 1 d'agost tornà a haver-hi un incendi a Sant Agustí, que fou apagat de seguida pels bombers que hi acudiren amb l'arquitecte Josep Mas.¹⁸

En definitiva, si seguim els acords de l'Ajuntament, ens adonem de la preocupació pels fets; però també s'hi endevina una certa laxitud pel que fa a l'ordre públic i una cura no excessiva en les accions de salvament, car sembla que encara un i dos dies després la gent va continuar assaltant els convents perquè comptaven amb una certa permissivitat de les autoritats, en especial de les militars.

Per a fer justícia als fets, cal dir com en una de les actes del dia 25, la primera, trobem la disposició donada el dia abans pel capità general, Cayetano Sagueta, que el governador civil que presideix el Ple d'aquell dia fa pública aleshores.

17. Ramon Roig i Rey (1793-1861), jurista, catedràtic de la Universitat de Cervera i després degà de la de Barcelona. Des del 1838 va ser membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de la qual fou nomenat president el 1860.

18. Josep Mas Vila (?-1855), l'arquitecte municipal que mutilà la façana gòtica de la Casa de la Ciutat i fou l'autor de la neoclàssica.

hores. Es tracta de l'encàrrec de conservar l'ordre i la tranquil·litat en absència seva, ja que Saqueti ha d'estar fora de Barcelona. Assabentats dels fets de Reus, sembla bastant clar que es tem una acció semblant a Barcelona. Tot i això, el capità general té previst abandonar el seu lloc.

Així mateix, cal afegir-hi que a l'acta de tres quarts de set de la tarda del mateix dia ja es dóna notícia dels fets de la plaça de braus, que foren l'inici dels aldarulls que havien de portar hores més tard a la crema. S'hi copsen símptomes de gran inquietud i s'hi aconsella que la gent se'n vagi a casa. Poc més endavant ja llegim: «[...] hay fuerza colocada cerca de los Conventos y que cruzan patrullas por las calles, en las cuales a pesar de estar incendiados varios conventos se observa tranquilidad.» És significatiu, però, que a un quart de dues de la matinada els bombers encara no haguessin comparegut al lloc dels incendis (!), i l'Ajuntament aleshores decideix cridar-los novament. L'esmentat regidor Llinàs, a un quart de cinc de la matinada, declara que després d'haver convocat una junta d'autoritats s'ha donat l'ordre perquè s'apagui el foc.

Tot plegat coincideix amb el que probablement deu ser la descripció més fidedigna dels fets, dels seus antecedents i de les seves conseqüències. Em refereixo a la narració de Francesc Raüll¹⁹ *Historia de la conmoción de Barcelona, en la noche del 25 al 26 de julio de 1835; causas que la produjeron, y sus efectos hasta el día de esta publicación*,²⁰ que, respecte als assaltants dels convents, diu:

No animaba en manera alguna á sus contrarios la esperanza del pillaje, porque lo que no devoraron las llamas se encontró intacto en las iglesias y en las celdas: ni espantaron la ciudad con confusa y alarmante gritería, pues solo resonaban los golpes del martillo que abría los enrejados, y el estrépito de la bóveda que se desplomaba, y con tan extraordinario orden obraban, que parecían los hombres unos trabajadores asalariados por la ciudad, y las mujeres pagadas para alumbrar el trabajo de los hombres. Una parte del pueblo, hombres y mujeres también, eran espectadores de aquel terrible espectáculo, y parecía que algunos no acababan de persuadirse de que sus ojos veían; y otros habían que parecían se alegraban, como quien de una vez desempeñaba con el efecto sus deseos y pensamientos.²¹

És a dir, l'atac als convents no era un acte de pillatge i saqueig, sinó un acte polític per a enderrocar definitivament el poder dels ordes religiosos que havien

19. Francesc Raüll, polític liberal que fou alcalde constitucional de Barcelona el 1820.

20. Barcelona, Imp. de A. Bergnes, 1835. D'aquest opuscle se'n feren dues edicions el mateix any.

21. *Op. cit.*, p. 36.

gaudit de tants privilegis i que eren un dels signes més inequívocs de l'Antic Règim. Així, doncs, els mateixos incendiàries van tenir molta cura que el foc només atacés els edificis religiosos, tal com Raüll fa constar:

Iban a pegar fuego al de Capuchinos y Trinitarios calzados; y como las llamas hubieran inevitablemente hecho presa de las casa vecinas, se desistió del intento.

I una mica més endavant hi afegeix:

[...] a pesar de que fueron incendiados seis conventos: el de Carmelitas descalzos, el de Carmelitas calzados, el de Dominicos, el de Trinitarios descalzos, el de Agustinos calzados, y las puertas del de Mínimos, ninguna casa particular sufrió el menor daño; ni nadie fue oprimido de la ruina de los fragmentos que caían y volaban de una a otra parte, ni recibió la menor herida con los encuentros y choques de unos con otros, llevando todos empleadas las manos con varios instrumentos, en tan confuso tropel.

Ningún convento de monjas sufrió el menor ataque: ningún clérigo un insulto: ni ninguna fea maldad, que ordinariamente acompaña a semejantes conmociones nocturnas, se cometió en aquella espantosa noche: antes por el contrario muchas casas estaban abiertas sin que nadie recelara que corriera el saco por ellas.²²

Per tant, l'atac s'adreçava clarament als convents en pro de la llibertat dels ciutadans. Cal creure que la crema dels convents era l'expressió de la voluntat popular, sostinguda en certa manera pel Govern, que ben aviat havia de promulgar la Llei de desamortització de Mendizábal, mentre que, d'altra banda, reprimia les llibertats del poble.

Per contra, la reacció envers el salvament del patrimoni històric es mostra molt lenta. Ho demostren, per un costat, l'actitud de les mateixes autoritats civils i militars i, per l'altre, la poca capacitat de resposta dels representants de les entitats culturals del país. No obstant això, és interessant de resseguir el text que el comandant general de les armes, Cayetano Saqueti, i el governador civil, Felipe Igual, van adreçar als ciutadans barcelonins l'endemà dels fets de la crema a favor de l'ordre:

La tranquilidad pública ha sido notablemente alterada en la noche que con agitación acabamos de pasar. Graves desórdenes hijos de cobardes ejemplos producidos por el brazo asesino de un puñado de enemigos del orden que en Zaragoza y Reus acaban de subvertir la sociedad, se han repetido con

22. *Op. cit.*, p. 36-37.

escándalo y desaprobación general. Los sensatos barceloneses, la pacífica e ilustrada capital de la antigua Cataluña, ve hoy con profundo sentimiento las tristes y ávidas huellas que en pocos momentos han trazado despiadados incendiarios, y un paso más dado por aquella plaga desoladora pudiera haber reducido a la mendicidad y a la desesperación miles de familias propietarias. Este es el beneficio de la anarquía, una vez roto el freno saludable de la ley. Vosotros sabéis bien cual fue el miserable y aislado hecho que dió ocasión a tan infausto acontecimiento. Una diversión pública [...].

I continua:

La aurora puso término a una noche más negra que la obscuridad misma [...] y con este propósito empiezan las medidas del día reuniendo cuantos Religiosos han sobrevivido a la borrasca, y que trasladados a donde conviene no vuelvan a excitar con su presencia las pasiones, y el choque de los principios políticos. Otras disposiciones fuertes, enérgicas, sin contemplación ni miramiento a clases ni personas se seguirán en breve, y la terrible espada de la justicia caerá rápidamente sobre las cabezas de los conspiradores y sus satélites.²³

Ara bé, cal que ens fixem en el fet que el desastre ocorregut fou molt controlat i que els militars només poden fer hipòtesis d'allò que podria haver passat si l'acció s'hagués plantejat d'una altra manera. A més, quan fan referència als religiosos que han de protegir, també ho fan com un mer tràmit i amb una intenció pràctica per tal que la seva presència no comporti més problemes. De fet, els religiosos aliats amb els carlins apareixen com els enemics de l'ordre públic, però, alhora, l'ordre establert ha de vetllar per l'ordre ciutadà encara que aquest hagi estat subvertit per a atacar els seus enemics. Aquesta és la contradicció permanent que contribueix a la gran complexitat d'aquells anys.

De fet, si seguim llegint el diari d'aquest mateix dia, sembla que la vida de la ciutat no se'n va ressentir gaire, de tot això, i que fins i tot les funcions de teatre de l'endemà continuaren el seu curs amb normalitat. Això pot ser una justificació probable dels fets des de l'òptica sociopolítica, però, des de l'òptica cultural, la destrucció del patrimoni històric no pot considerar-se positiva en cap cas. Ara podem recordar novament Victor Hugo, que distingia tres classes de lesions en perjudici del patrimoni: «el temps que l'ha esberlat aquí i allà insensiblement i pertot ha rovellat la superfície»; però després, i aquesta segona classe és l'aplicable al nostre cas, «les revolucions polítiques i religioses, les quals,

23. *Diario de Barcelona* (27 juliol 1835), p. 1655-1657.

cegues i rabioses per naturalesa, s'han llençat en tumult al damunt d'ell, li han estripat un ric abillament d'escultures i cisellats, han reventat els rosetons, han trencat els collars d'arabescs i de figurines, han arrencat les estàtues tan aviat per defensar la mitra com la corona»; i la tercera classe, que ja comentarem més endavant i que també afectà Barcelona: «les modes [que] han fet més mal que les revolucions».²⁴

La veritat és que l'assalt als convents devia continuar. Ho prova l'ordre donada el 29 de juliol pel governador i corregidor interí, Joaquín Ayerve:

Queda prohibido a toda persona sea de la clase que fuere el penetrar en el recinto de convento alguno de esta capital, sin espreso permiso de la autoridad competente: el que contraviniere, aun cuando no estrajera efecto alguno de dichos lugares será tratado como merece el que atenta contra propiedad ajena [...].²⁵

El desinterès envers el patrimoni estava de segur condicionat per unes circumstàncies sociopolítiques disposades a transformar a qualsevol preu el paper dels convents. Per exemple, l'11 d'agost d'aquell mateix any, el Govern Militar de Barcelona ordenava a la milícia urbana de l'Ajuntament lliurar el convent de Sant Francesc —el que restava en peu— «para la reunión de aquellos Cuerpos [vol dir de la milícia], formación de salas de armas y demás, o sea las piezas necesarias para tan importante servicio».²⁶ I tres dies més tard el llibre d'actes recull una ordre del Ministeri de l'Interior, del 4 d'agost, de «disponer en salvo todo lo posible de los Conventos evacuados del Clero regular, puedan hacerse cargo [vol dir la Comissió del Cos Municipal] de los edificios y demás que resulte ecistente y de su procedencia».²⁷

Les actes no recullen, en canvi, la decisió de l'Ajuntament de recórrer a la Junta de Comerç per a crear una comissió formada per quatre professors de l'Escola de Nobles Arts —Josep Arrau i Barba, Damià Campeny, Vicenç Rodes i Francesc Rodríguez— amb l'encàrrec de salvar el patrimoni artístic dels convents traslladant-lo de moment a l'edifici de la Casa Llotja, seu de l'entitat. Sobre tal fet, clau en aquest discurs, hi tornarem més endavant.

El 20 d'agost el governador militar ordena que l'Ajuntament nomeni un subjecte per a cada convent per tal que aquest individu faci un inventari rigorós de les existències de cada lloc. És una ordre molt taxativa: «cuidando de poner

24. V. HUGO, *op. cit.*, p. 95.

25. *Diario de Barcelona* (31 agost 1835).

26. *Llibre d'acords. Ajuntament borbònic, 2n semestre 1835*, 11 d'agost del 1835, Arxiu Històric de la Ciutat.

27. *Op. cit.*, 14 d'agost del 1835.

los efectos a buen recaudo y emparedando lo que pueda facilitar la entrada en los edificios, y previniendo que se evite el deterioro [...]».²⁸ Aquesta ordre era gairebé d'un mes després dels incendis! El 25 de setembre, just al cap de dos mesos, s'informa del robatori de les teules del convent de Sant Francesc i s'acorda, per tant, de tapiar-ne totes les entrades tret del claustre i de l'hort, destinat a l'exercici i les maniobres de la milícia urbana. Significa això, per tant, que l'ordre ressenyada el 20 d'agost encara no s'havia posat en pràctica o no del tot?

La realitat era aquesta, i, mentrestant, el patrimoni que restava s'anava afeblint cada dia més. Si hi afegim les reformes del Govern de Mendizábal, tant la supressió de la major part d'ordes religiosos (1835), llevat dels que es dedicaven a l'assistència i l'ensenyament, com la venda dels seus béns —és a dir, l'operació coneguda com a *desamortització*, que acabà de rematar el panorama—, encara se'ns formula una altra qüestió, car ja durant el Trienni Liberal s'havia acomplert una desamortització que afectà força greument certs edificis religiosos, els quals ja patiren mutilacions i desperfectes. Com és, doncs, que ningú no s'aixecà amb fermesa per aturar aquesta barbàrie? Havent esdevingut símbol d'obertura i llibertats, aquest fet va privar alguns de pronunciar-se, per tal com els seus arguments podien ser entesos com a contraris a aquesta tasca reformadora del Govern?

En realitat, la primera desamortització eclesiàstica general tingué lloc durant el regnat de Carles IV, amb el ministre Godoy, entre 1798 i 1807. Després, amb la invasió napoleònica, entre 1808 i 1809 foren suprimits per Josep I els ordes militars i religiosos, la Inquisició i els drets feudals i els seus béns van ser nacionalitzats. Les Corts de Cadis seguien el mateix camí, tot i que el resultat afavorí més les classes poderoses que el poble. L'absolutisme de Ferran VII, el 1814, abolí les reformes malgrat que es respectaren. Arribat el Trienni Liberal (1820-1823), hom abolí definitivament la Inquisició i posà en venda els béns del clergat, dels col·legis i dels ordes militars, però entre 1823 i 1833 el retorn a l'Antic Règim significà el retorn en part de les propietats desamortitzades a l'Església. La desamortització de Mendizábal (1836-1851), precedida pel decret ja comentat del 1834, semblava que tancava el procés, tot i que encara hi va haver moltes més mesures i contramesures posteriors que ja no ens afecten en aquest discurs.

El 7 de novembre del 1836 el *Diario de Barcelona* publicava l'acord següent de la *Junta de enagenación de edificios y efectos de conventos suprimidos*:

Habiendo acordado esta junta en sesión de ayer, sacar a pública subasta la demolición de los que fueron conventos de Santa Catalina y de San Francisco de Asís; se hace saber a los licitadores que quieran entender en los expresados derribos, que los pliegos de condiciones se hallarán de manifiesto

en la secretaría de la misma Junta sita en la Intendencia de este Principado, desde el diez del actual [...].²⁹

El dia 24 d'aquell mes, la mateixa Junta fa present a través del diari:

[...] se recuerda al público que el 27 del actual se efectuará la subasta para la demolición del edificio que fue convento de Santa Catalina, en los estrados de la intendencia de doce a una del día, y el 28 la del de San Francisco de Asís, en el propio parage y hora indicada; según se anunció en los periódicos de esta capital del día siete del mismo mes y bajo las condiciones que están de mani-fiesto en la secretaría de esta Junta.³⁰

Aquestes eren les darreres conseqüències de la revolta del 25 de juliol del 1835: l'enderrocament d'algun dels edificis més significatius del passat medieval de la nostra ciutat.

El mateix diari del 24 de novembre del 1836 oferia a la venda material —teules i carreus de pedra— «resultante del derribo del ex-convento de Carmelitas descalzos»;³¹ és a dir, aquest convent ja havia passat a millor vida abans que els de Santa Caterina i Sant Francesc. També anuncia que hi ha en venda la casa de la plaça del Bonsuccés que havia pertangut al suprimir convent de servites.³²

Evidentment, una qüestió que es planteja de seguida és la següent: entre el 25 de juliol del 1835 i el novembre del 1836 no hi va haver cap entitat ciutadana, cultural, política..., que intentés salvar el patrimoni tan durament amenaçat? Realment, l'única solució era la destrucció total? Tan poca sensibilitat hi havia veritablement envers el patrimoni? Si en realitat, com havia recollit el *Diario de Barcelona* el 20 de juny del 1835,³³ semblava que la proposta de museu del regidor Llinàs finalment havia tirat endavant, com és que un mes després, quan ocorren els fets i posteriorment, ningú no s'ocupa d'una manera més efectiva del salvament dels dos convents gòtics de Sant Francesc i Santa Caterina? Si això passava —hi insisteixo— just un mes abans dels fets, com és que les mateixes persones implicades en aquesta aventura patrimonial no van intervenir més efectivament en el salvament dels monuments afectats?

En realitat, per mitjà dels testimonis consultats, sembla que es van salvar

29. P. 2519.

30. P. 2654.

31. P. 2654.

32. Fins al 28 de desembre el *Diario de Barcelona* dona notícia d'exemples més llunyans, però equivalents, on participa que la *Junta de enagenación de edificios, efectos y alhajas de conventos suprimidos* de la província de Salamanca organitza una subhasta pública de campanes originàries dels convents.

33. Vegeu la nota 13.

força objectes de l'interior; però, un cop els edificis quedaren buits, restaren totalment abandonats, i això afavorí els furtus i l'espoli. Probablement, el fet de no ser valorats perquè eren precisament medievals —i, per tant, molt allunyats del gust estètic contemporani— contribuï a la seva fi.

Passem ara, doncs, a resseguir quin era el panorama artísticocultural d'aquell moment per tal de mirar d'entendre la causa de la reacció descrita.

Classicisme contra medievalisme o Neoclassicisme contra Romanticisme

A la significació sociopolítica de la destrucció del patrimoni medieval barceloní s'hi han d'afegir unes altres raons importants d'ordre cultural que ajuden a entendre'n el perquè. Si tornem a recuperar Victor Hugo, en podem aprofitar la tercera causa de destrucció del patrimoni per a explicar-ho: «Les modes han fet més mal que les revolucions», diu. I continua:

Han llescat en el viu, han atacat l'armadura ossosa de l'art, han tallat, desorganitzat, matat l'edifici, tant en la forma com en el símbol, tant en la lògica com en la bellesa. I després ho han refet; pretensió que no havien tingut almenys ni el temps ni les revolucions [les dues altres causes destructores del patrimoni]. Han enganxat desvergonyidament, segons el bon gust, damunt les ferides de l'arquitectura gòtica, llurs miserables floritures d'un dia, llurs cintes de marbre [...].³⁴

És obvi que Hugo es refereix a la mort de l'art medieval en mans de l'art clàssic que des del Renaixement imperava. Aquest fet era realment igual a Catalunya, on veurem ara alguns exemples setcentistes tardans que són bon i rar testimoni d'una primera mirada envers el món medieval enmig del gust clàssic dominant.

Quan a finals del segle XVIII, a partir del 1772, l'antiga Casa Llotja, construïda a la darrerria del segle XIV, fou reconvertida en un edifici neoclàssic en mans de Joan Soler Faneca³⁵ a fi d'engrandir-la i fer-ne una obra moderna, el gran saló gòtic va estar a punt de ser destruït, tot i que finalment va salvar-se després de molts incidents i consultes a diversos arquitectes que allargaren el procés molts anys.³⁶ La Junta de Comerç, promotora de l'obra, va ser-ne la gran

34. V. HUGO, *op. cit.*, p. 95-96.

35. Vegeu LUIS BORDAS, *Memoria acerca de la erección y progresos de la Junta de Comercio de Cataluña y de su Casa Lonja*, Barcelona, 1837.

36. Procés resseguit i documentat a partir de les fonts originals per Joan BASSEGODA I NONELL, *La Casa Llotja de Mar de Barcelona*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1986, p. 39-93.

defensora sota la influència de l'Acadèmia de Bones Lletres, l'objectiu principal de la qual era promoure l'interès per la història i pel passat de Catalunya. Posteriorment, entre 1805 i 1816 es procedí a la restauració d'alguns arcs i pilars del saló gòtic.³⁷

Un segon i cabdal exemple, en aquest cas d'ordre teòric, és protagonitzat per A. de Capmany, que el 1792, en un *Suplemento a las Memorias históricas*,³⁸ elogiava en gran manera l'arquitectura d'arrel clàssica, però qüestionava ja el valor de l'art medieval, tant per la seva significació històrica i la seva potència com a element d'identitat nacional com per les seves característiques estilístiques.

Tanmateix, al marge d'aquests fets puntuals, l'onada romàntica encara havia de trigar a arribar a Catalunya i més pel que fa al reconeixement del patrimoni medieval. El segle XIX començà sent clàssic, i aquest fou l'estil dels edificis de nova planta i de les restauracions tan temudes per Hugo. L'exemple més flagrant que s'esdevingué a Barcelona en aquest sentit —i en unes dates molt tardanes quant al nostre marc d'estudi— va ser el del nou projecte de la Casa de la Ciutat.

L'any 1842, arran dels efectes provocats pel bombardeig d'Espartero des de Montjuïc, que destruï gran part del Saló de Cent de la Casa de la Ciutat, hom ho aprofità per a fer la nova façana de l'Ajuntament. Aleshores va estar a punt de desaparèixer la primitiva façana gòtica del carrer de la Ciutat, obra d'Arnau Bargués, construïda entre 1401 i 1402. El resultat cal dir que no fou gens reeixit —el sobrevolt de la porta fou retallat i es va doblar (recordem els mots d'Hugo)—, en una tasca que dirigí l'arquitecte municipal Josep Mas Vila, que hem vist precisament el 1835 en algun episodi de la crema de convents i que ja el 1824 féu enderrocar igualment l'església de Sant Jaume per la nova urbanització de la plaça sense cap dificultat.

En canvi, per a ornamentar la façana, a les dues fornícules dels costats de la porta principal de l'edifici s'hi posaren finalment les escultures de Jaume I i Joan Fiveller que l'escultor Josep Bover i Mas (1790?-1866) havia fet en marbre a Roma el 1841 i que, segons sembla, substituïren les representacions d'Hèrcules i Minerva que inicialment havien d'anar-hi. La factura de les imatges és realista, però conceptualment parlant són romàntiques, atès que representen dos personatges clau de l'època d'esplendor de la Catalunya medieval, altament mitificats per la Renixença. És a dir, a una façana neoclàssica ja s'hi incorporaren uns elements simbòlics del Romanticisme nacionalista amb un cert caràcter reivindicatiu.³⁹

37. Joan BASSEGODA I NONELL, *op. cit.*, p. 83-86.

38. Aquest fet ha estat percebut i analitzat per Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Estil gòtic i identitat catalana», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 276 (gener 2003), p. 27-34.

39. Vegeu Judit SUBIRACHS, *L'escultura del segle XIX a Catalunya: Del Romanticisme al Realisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 47-48, que recull diverses apreciacions sobre la interpretació d'aquestes escultures. Vegeu també de la mateixa autora «Hi ha

Malgrat tot, l'atac a l'edifici original va ser un fet equiparable al del saló gòtic de la Casa Llotja (1785), tot i que tingué lloc més de mig segle després, la qual cosa ens parla de la costosa i lenta sensibilització de la societat barcelonina envers el seu ric passat medieval i/o de certes imposicions acadèmiques molt arrelades que no permetien encara fer un pas decisiu endavant. Sens dubte, les escoles de la Junta de Comerç no foren gens capdavanteres en aquest sentit, sinó tot el contrari, immerses com estaven en la defensa dels paràmetres acadèmics classicistes.

Si repassem ara, novament, quin fou el procés de salvament del patrimoni afectat per l'incendi del juliol del 1835, pot ajudar-nos a arribar a algunes conclusions més endavant. En primer lloc, com ja he apuntat, l'Ajuntament la mateixa nit del 25 al 26 nomenava una comissió de salvament: Roig, Espalter i Oms, «para recoger las alajas de los conventos». El 27 al matí veiem una altra comissió: Roig, Elías i Mas, per a salvar objectes i tornar als religiosos els seus estris personals. El 27 la comissió es queixa de la no-protecció i de les dificultats de fer aquest salvament, mentre que s'ha encarregat també del salvament dels llibres i d'alguns altres objectes de Santa Caterina. El 28 s'entén que la comissió segueix fent la seva comesa. Els apunts dels llibres d'acords semblen escrits apressadament, fet natural en moments de gran neguit, i se'n dedueix més d'una vegada que hi havia diverses persones i diverses comissions o subcomissions que s'ocupaven dels molt diversos indrets que cremaven alhora. Seguint els llibres de l'Ajuntament, però, si més no de moment, no hi trobem informació més precisa que expliqui què se salva realment i on s'aixopluga.

En segon lloc, i reprenent una informació apuntada més amunt, sabem per les informacions que tenim de la Junta de Comerç que el dia 29 de juliol —quatre dies després dels fets!— es nomenava una comissió d'acord amb l'Ajuntament per al salvament concret de les obres d'art dels convents.

La Junta de Comerç havia estat la promotora de l'Escola Gratuïta de Disseny fundada el 1775 i que de seguida esdevingué Escola de Nobles Arts (i que, posteriorment, havia de convertir-se també en l'Acadèmia de Belles Arts); i, per tant, era l'entitat que comptava amb els professionals més directament relacionats amb l'art. Integraren la comissió els professors i artistes Francesc Rodríguez⁴⁰ —aleshores director—, Damià Campeny, Vicenç Rodes i Josep Arrau, els quals van encarregar-se del trasllat, primer, de les obres del convent de Sant Francesc i, després, d'alguns altres, i fins i tot Arrau va recórrer uns quants in-

una escultura romàntica a Catalunya?», a Francesc FONTBONA i Manuel JORBA (ed.), *El Romanticisme a Catalunya: 1820-1874*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1999, p. 71-74.

40. F. Rodríguez i D. Campeny ja s'havien ocupat de la mateixa tasca l'any 1822 arran de l'ordre de supressió dels ordes religiosos.

drets de Catalunya amb el mateix objectiu. Totes les obres aplegades es dipositaren al convent de Sant Joan i al mateix edifici de la Llotja.⁴¹

Segons Bohigas Tarragó,⁴² l'Ajuntament, l'endemà dels fets, va nomenar una comissió de regidors per a dirigir les tasques de salvament, fet que ja hem comprovat en resseguir les actes dels llibres d'acords i hem ressenyat en pàgines anteriors. Tanmateix, ell mateix ens diu que, per a la salvaguarda específica de les obres d'art, el consistori va posar-se d'acord amb la Junta de Comerç, que designà quatre professors: Arrau, Campeny, Rodes i Rodríguez; i se sobreentén que fou el mateix dia 26. També hi afegeix que, el dia 27, l'Ajuntament demanava a les subcomissions auxiliars d'ajut que facilitessin al màxim possible la tasca d'aquests professors, car l'aplegament d'obres d'art era prioritari. Aquesta dada concreta no apareix en els llibres d'actes consultats, per bé que sí que lliga en part amb la informació de Ruiz y Pablo sobre la intervenció de la Junta de Comerç a través de l'Escola de Nobles Arts en aquest salvament, tot i que aquell donava la data de 29 de juliol, quatre dies després dels fets, i no just l'endemà mateix, com va ser segons la documentació, cosa que pot matisar la valoració dels fets.

És sabut que algunes de les obres recollides foren dipositades al mateix local de l'Escola on ja existia el Museu d'Art⁴³ fundat per Josep Flaugier arran dels fets de la Guerra de la Independència que s'havien acomplert un quart de segle abans i que havien facilitat també l'accés a convents, les obres dels quals foren confiscades per a formar una galeria de pintures amb finalitat didàctica, en pro de l'ensenyament dels alumnes de l'Escola.⁴⁴

D'aquesta manera, l'Escola de Nobles Arts contribuïa eficaçment al salvament del patrimoni, preservant, entre alguns altres conjunts, les vint pintures del convent de Sant Francesc dedicades a la vida del seu sant patró, obra de l'aleshores tan apreciat pintor Viladomat.⁴⁵ Cal recordar, car afegeix dades a la

41. Vegeu Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758 a 1847)*, Barcelona, 1919, p. 406-408. És una informació que reproduceix fidelment César MARTINELL, *La Escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa*, Barcelona, 1951, p. 67-72.

42. P. BOHIGAS TARRAGÓ, «Resumen histórico de los museos de arte de Barcelona», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, vol. 1-2 (gener-juny 1947), p. 134-135. Les dades oficials recollides per Bohigas procedeixen de l'Arxiu de la Junta de Comerç (conservat a la Biblioteca de Catalunya).

43. La història del museu fou resseguida per Francesc FONTBONA, «El museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (1775), primer Museu d'Art de Catalunya», a Francesc FONTBONA i Victoria DURA, *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi: I-Pintura*, Barcelona, 1999, p. 13-25.

44. Per bé que, quan els francesos se'n van anar, algunes obres van haver de ser retornades als convents d'origen.

45. El primer inventari, del 21 d'agost, de totes les obres salvades pels professors de la Llotja el reproduceix RUIZ Y PABLO, *op. cit.*, p. 406-407.

nostra reflexió, que aquest conjunt de quadres que procedia del convent de fra-menors formava part de la sèrie d'obres confiscades per Flaugier el 1812 i que dos anys després van haver de ser retornades a l'orde. Això ens obliga a pensar que la sensibilització envers el patrimoni artístic arran de les guerres continuades del segle XIX havia d'haver estat més notable, atesa l'experiència de començament de segle. No fou així, però.

Continuem amb les dades: el 24 d'agost, un mes després dels fets, l'autoritat militar de Catalunya, seguint una ordre que havia dictat el Govern, nomenà una altra comissió, formada per Josep Agell, Josep Arrau, Antoni Montmany, J. A. Llobet i Vall-llosera i Andreu A. Pi i Arimon, perquè s'ocupés fonamentalment de la salvació del patrimoni documental, bibliogràfic i artístic, que aplegaren i sumaren al ja recollit fins aleshores.⁴⁶

Aquesta era la situació el 1835. Els edificis dels convents després d'aquests salvaments restaren abandonats i cada cop en condicions més deplorables. Hem d'esperar el gener del 1837, gairebé dos anys després, perquè la *Junta de enagenación de edificios y efectos de conventos suprimidos* procedeixi a la seva ocupació i demani a la Junta de Comerç i, per tant, a l'Escola de Nobles Arts que assisteixi a l'ocupació i li cedeixi totes les obres d'art que hi apareguin encara. Campeny, Rodes, Arrau i el majordom Joan Mas s'ocuparen de l'operació.⁴⁷ Producte d'aquesta acció fou un nou inventari, que arribà a la xifra, pel que fa a la pintura, de dos-cents quinze quadres, per bé que, segons sembla, de qualitat mediocre.⁴⁸

Això pel que fa a la Junta de Comerç i l'Escola de Nobles Arts, que s'ocupen fonamentalment, com durant la Guerra del Francès i durant el Trienni Liberal, del salvament de les obres d'art, i especialment de la pintura. Alhora, però, l'Acadèmia de Bones Lletres, amb membres tan destacats com Pròsper de Bofarull, que, com hem vist, precisament aquells anys treballava en la seva història de Catalunya, quin paper va accomplir en aquest salvament? Si l'objectiu de l'entitat havia de ser l'esclariment de la història de Catalunya, de segur també comportava la preservació del seu passat en forma de patrimoni arquitectònic. Veritablement, l'interès en el patrimoni arquitectònic medieval i el seu estudi

46. Segons P. BOHIGAS TARRAGÓ, *op. cit.*, p. 135. També recollit per F. FONTBONA, *op. cit.*, p. 15, on remet al lligall XCV, 1, f. 11 i 12, de l'Arxiu de la Junta de Comerç.

47. Vegeu Àngel RUIZ Y PABLO, *op. cit.*, p. 407-408.

48. Ibídem. Aquest inventari, conservat actualment en una col·lecció particular, és signat per Arrau i Rodes i datat el 19 de gener de 1837. Duu per títol *Estado que manifiesta la clasificación de las pinturas recogidas de los conventos suprimidos de esta Provincia que se hallan depositados en S. Juan y en la casa Lonja, hecha por los infrascritos en desempeño de la comisión que se les confirió con oficio del Sor Gefe Político en 5 de este mes*. Això ens permet veure algun ball de nombres en les dates en el text de Ruiz y Pablo, però, sens dubte, es tracta d'aquest mateix inventari. La referència procedeix de Francesc FONTBONA i Victoria DURÀ, *op. cit.*, p. 81.

tot just havien començat a ser una realitat a Europa, o, si més no, al país veí, França, capdavanter en aquest aspecte, des de no feia gaires anys, i en bona part eren conseqüència dels efectes de les guerres i les revolucions devastadores. Recordem només a tall d'exemple el paper de Marie-Alexandre Lenoir (1762-1839), pintor abocat al salvament del patrimoni artístic del seu país, que va aconseguir aplegar una sèrie d'obres molt malmeses per la Revolució al convent dels *petits-augustins*, que havia d'acabar prenent el nom de Museu dels Monuments Francesos (1800), l'objectiu principal del qual era l'exaltació del passat històric nacional. Lentament, aquestes primeres idees —en bona part procedents de França— havien d'arribar a Catalunya i havien de conformar el pensament romàntic, dins del qual donar valor al passat, sobretot al medieval com a època veritable de forja de les cultures de les nacions europees, era un fet determinant. Els membres de l'Acadèmia de Bones Lletres foren els primers a fer-se-les seves.

Quan tingueren lloc els fets del 25 de juliol, Pròsper de Bofarull, com hem vist, tenia entre mans la publicació de *Los condes vindicados*. Personatge insigne de la cultura catalana del seu temps, havia de ser altament sensible no solament als fets en si, sinó a totes les conseqüències i al desenvolupament posterior. Sent president de l'acadèmia esmentada, a mitjan setembre del 1835 va aconseguir de l'aleshores cap militar de la província, Josep Melchor Prat, barceloní amb certs interessos culturals,⁴⁹ la cessió del convent del Carme per a poder-hi dipositar els objectes i els fragments d'obres que s'anaven salvant.⁵⁰ A començament del 1837, quan les lleis ja permetien al Govern de disposar d'alguns edificis religiosos abandonats, aconseguí que el convent de Sant Joan fos cedit a l'Acadèmia. Aquest fet fou un incentiu fonamental per a l'Acadèmia de Bones Lletres, que es proposà la creació d'un museu històric amb les restes salvades —a l'estil de Lenoir.

És interessant que aquest fet i aquesta decisió estiguessin en mans dels historiadors abans que en mans dels artistes o professors de l'Acadèmia de Belles Arts (aleshores encara només Escola). Era una resolució plenament romàntica des de l'òptica de salvament, recreació i restauració del passat medieval que feia segles que romania molt oblidat. Sembla que fins i tot l'Ajuntament va cedir-los la col·lecció de làpides i d'alguns altres objectes i fragments que abans de la crema de convents havia estat a punt de formar el primer museu d'antiguitats de la ciutat, segons la proposta inicial del regidor Llinàs. Igualment, molts particulars, ara sí, ben sensibilitzats envers el patrimoni històric, donaven restes arqueològiques provinents d'enderrocaments o canvis efectuats a les seves finques per tal

49. P. BOHIGAS TARRAGÓ, *op. cit.*, p. 136.

50. P. BOHIGAS TARRAGÓ, *op. cit.*, p. 135-136.

d'engrandir la col·lecció de l'Acadèmia. Parallelament, naixia un colleccionisme d'escultura medieval, àmbit en què sobresortiren les iniciatives de Francesc Santacana, que en la seva col·lecció de Martorell aplegà, per exemple, una sèrie d'elements procedents del convent del Carme,⁵¹ i Francesc Brossa, en aquest cas un constructor que entre el 1838 i el 1848 reuní una sèrie d'elements arquitectònics i escultòrics aplicats a l'arquitectura que incorporà a la seva casa del Putxet, al carrer d'Escipió.⁵²

Per recuperar el fil, però, remuntem-nos un cop més a les primeres accions en pro de l'arquitectura medieval sorgides dins del món artísticocultural just després de la crema de convents.

El convent de Santa Caterina, símbol de l'art gòtic català

L'inici d'aquesta nova actitud que havia de comportar el moviment en pro de l'art medieval es manifestà en diverses accions, conseqüència de la crema. En primer lloc, el 1837 la Junta de Comerç encarregava al professor de l'Escola d'Arquitectura Josep Casademunt l'aixecament dels plànols⁵³ i una monografia de l'església gòtica del convent de Santa Caterina, que anys després, el 1886, el seu fill Adrià Casademunt transformà en l'estudi intitulat *Santa Catalina: Recopilación [...] de la monografía de la iglesia [...] que practicó en 1837 D. José Casademunt*. Aquesta segona data, ja molt tardana, correspon, per contra, a un moment àlgid de la construcció i la restauració neogòtiques, en una etapa prèvia al que havia de ser l'esplendorós Modernisme, carregat de grans dosis de neomedievalisme, però que fugia plenament del present treball per raons cronològiques. L'encàrrec de la Junta de Comerç, però, era l'única «solució» *in extremis* per a conservar algun testimoni d'aquella obra, car estava a punt d'enderrocar-se.

De fet, Casademunt va fer els seus plànols mentre tenia lloc l'enderrocament, tal com es desprèn de les seves paraules:

Mientras eran objeto de distracción de desocupados y curiosos, en el año 1837, los arriesgados ejercicios que practicaban varios operarios para derribar la iglesia, claustro y demás que restaba del convento de Santa Catalina; la

51. Vegeu el catàleg de «*La Enrajolada*»: Martorell: *Museum Arqueològic*, Barcelona, 1929.

52. P. VÉLEZ, «La consideració de l'escultura a la Catalunya vuitcentista. A propòsit de l'edició del catàleg d'escultura de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi», *Revista de Catalunya*, Barcelona, núm. 179 (desembre 2002), p. 66-67. Per veure imatges de la casa, consulteu Agustí DURAN I SANPERE, «Un museo de arquitectura barcelonesa poco conocido», *Barcelona*, Barcelona, núm. 30 (juny 1957), p. 233-237.

53. Avui es conserven a l'Arxiu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Junta de Comercio de Cataluña [...] recibía del director, entonces interino, de la clase de arquitectura por ella fundada y sostenida, el oficio que á continuación se copia, dándole cuenta del cumplimiento de un encargo por el cual tenía la Junta singular predilección.

«M. I. S. – Tengo el honor de entregar á V. S. los presentes dibujos geométricos de la derruída iglesia del convento de Santa Catalina de esta ciudad, que con el objeto de conservar la memoria de las bellezas de tan precioso monumento V. S. se sirvió mandar que ejecutase [...].

»Tales son, M. I. S., los dibujos que el corto tiempo que tuve para tomar los apuntes me permitió ejecutar, los que, si bien no están diseñados con aquella delicadeza y finura que yo hubiese desesado, puedo á lo menos asegurar á V. S. los he ejecutado con aquella exactitud y precisión de que fueron susceptibles las mediciones que al efecto practiqué.

»Sírvas V. S. conservar estos diseños ya que la suerte no ha permitido existiesen por más tiempo los modelos de quienes son copia, pues serán en lo sucesivo un testimonio, no sólo de los sublimes conocimientos arquitectónicos de nuestros mayores, si que también del interés que V. S. ha tomado para conservar su memoria. – Dios guarde á V. S. muchos años. – Barcelona 29 Marzo de 1837 – José Casademunt.»⁵⁴

És a dir, acabà la seva tasca molt poc després del buidatge d'obres a què procediren els professors de l'Escola de Nobles Arts, ja comentat.

El cas de Santa Caterina és molt interessant i bon testimoni de la situació cultural de la sociopolítica d'aquells anys. Si seguim la crònica històrica de la memòria esmentada,⁵⁵ veiem com Santa Caterina ja havia sofert durant el Trienni Constitucional i, un cop expulsats els frares dominicans, s'havia procedit a l'enderrocament de la sala destinada aleshores a biblioteca, la sala *de profundis* i l'hostatgeria, tot i que se salvaren l'església i el claustre. Tanmateix, l'any 1824, un cop restablert el seu ús original, se'n va reedificar alguna part i tornà a funcionar amb normalitat. L'any 1835 el conjunt fou afectat per l'incendi, però, malgrat tot, resistí bé en peu.

Santa Caterina, i en especial la seva església, en aquest començament de valoració de l'art gòtic, fou considerat com un dels grans monuments religiosos de Barcelona, el tercer després de la catedral i de Santa Maria del Mar, sobretot per la seva precocitat constructiva, ja que estava cobert amb volta de creueria.⁵⁶ Pri-

54. P. 5-7.

55. P. 26-27.

56. Cal afegir-hi que la sublimació arquitectònica de l'edifici com a model d'església gòtica coberta amb volta de pedra actualment ha estat reconsiderada gràcies al rigorós estudi d'Ernest ORTOLL «Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona», *Locus Amænus*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, núm. 2 (1996), p. 47-63, on recull una bibliografia i una documentació exhaustives sobre el tema.

mera casa conventual dominicana erigida a Barcelona a partir del 1223, Jaume I li concedí certs privilegis i, sublimada, fou considerada com el símbol del brillant segle XIII, tal com explica l'arquitecte Elies Rogent en el pròleg⁵⁷ de la memòria comentada. La veritat és que Santa Caterina passà en un no res a ser sobrevalorada després de segles d'oblit. En realitat, es convertí en un símbol per a tothom; però, malgrat les primeres reaccions d'alguns, com ja hem vist, acabà enderrocada i avui només ens en queden els documents que ara analitzem.

Així ho manifestava Casademunt en el seu text:

Parecía que los medios empleados para extinguirla se resistieran a ejercer su acción, avergonzados de la insensatez de los que los ponían en juego; y, no siendo suficientes estos medios para lograr su completa destrucción, apelóse, por último, al derribo, fría y tranquilamente, piedra por piedra, hasta no quedar vestigio alguno de su existencia.⁵⁸

De fet, no hem localitzat ni una notícia concreta de cap acció en contra, ni de cap manifest reivindicatiu, com avui en diríem, de cap entitat, com ara l'Escola de Nobles Arts o l'Acadèmia de Bones Lletres, tot i que sempre s'acostuma a dir que hi hagué certa reacció contrària, com havia de ser. Probablement, si les protestes foren reals, devien quedar esborrades per l'autoritat competent, mentre els seus membres procedien a salvar, si més no, les obres d'art que hi havia a l'interior, única preservació possible arran de la resolució oficial en una època tan inestable.

Quan el 1839 Francesc Xavier Parcerisa publicà el primer volum de la sèrie *Recuerdos y bellezas de España*, el text del qual, dedicat a Catalunya, era obra de Pau Piferrer, un jove romàntic que tingué un paper clau en la introducció de l'interès pels monuments i pel passat medieval del nostre país,⁵⁹ aquest feia una dura valoració dels fets.⁶⁰ Començava amb la crònica:

57. P. XVI-XVII.

58. P. 3.

59. Vegeu-ne l'estudi biogràfic: Ramón CARNICER, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, CSIC, 1963.

60. I, ahora, Parcerisa ens oferia una de les escasses imatges que ens resten del monument: una vista del claustre a través del qual es veu la torre de l'església, en una làmina litogràfica col·locada entre les pàgines 72 i 73. De Santa Caterina se'n coneix també una pintura del claustre de Josep Arrau i Barba (Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona). Francesca Español, a la seva recent síntesi sobre *El gòtic català*, Manresa, Fundació Caixa Manresa i Angle Editorial, 2002, n'aporta algunes imatges més a les pàgines 19 i 22. La segona correspon a un gravat calcogràfic fet a partir d'un dibuix d'I. Taylor i P. Blanchard, de cap al 1823, que, com algun altre del mateix indret, forma part del *Voyage pittoresque en Espagne, en Portugal et sur les côtes d'Afrique, de Tanger à Tetouan*, París, 1826-1832. Es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat (núm. 7095 i 12441). A l'Arxiu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi es conserva un àlbum de di-

Era el 25 de julio de 1835; brillaba en el cielo una dulce noche de verano, y en la tierra bermejas columnas de fuego contrastaban horriblemente con aquella apacible calma. Zumbaba a lo lejos confusa gritería de la muchedumbre, y mil siniestros y apiñados rostros reflejaban el rojo resplandor de las llamas que devoraban Santa Catalina. Dibujábase bermejo el campanario entre las densas humaredas, y parecía desafiar la cólera del elemento. Fuego vomitaban las ventanas, y el riquísimo é inmenso roseton de la fachada parecía el respiradero del infierno. Los hondos alaridos del pueblo, la congoja pintada en los semblantes de unos, el frenesí en los de otros, el moribundo toque de difuntos que hacían resonar los conventos en su terrible angustia... ¿quien no se acuerda de aquella noche?⁶¹

I després, mostrant-ne els resultats, prou bons com sabem respecte a l'edifici, es manifestava durament contra l'estultícia dels homes:

Pero más de una buena fábrica antigua no quiso ceder á los esfuerzos del incendio, y fue menester después la airada mano del hombre para derribarlos. El fuego respetaba el templo de Santa Catalina, y los hombres, más feroces que las llamas, decretaron la demolicion de uno de nuestros más preciosos monumentos. ¡Cuan profundamente debió de resonar en las entrañas del edificio el primer golpe que echó abajo la piedra de la punta del agudo, ligero y sordo campanario!⁶²

Empra el mateix to quan fa referència al convent de Sant Francesc:⁶³

Un ancho espacio de terreno sembrado de escombros marca hoy el lugar que ocupó el espacioso templo de San Francisco, obra del siglo XIII, y que fué consagrado en 1297 y dedicado á San Nicolás de Bari. Desapareció para siempre el claustro, rival en elegancia y riqueza al de Santa Catalina, y aquella producción de fines del siglo XIII y principios del XIV ya no embelesará á los amantes de lo mas bello y puro del arte gótico. Las antiguas losas sepulcrales rodaron empujadas y holladas por la ignorancia; manos irreverentes volvieron las cenizas de un descendiente de los Entenza, de aquella ilustre casa

buijos aquarellats del pintor Joaquín Mosterín, realitzats després de l'enderrocament, entre els quals n'hi ha sis del convent de Santa Caterina (núm. inv. 2814/93-98 D).

61. *Op. cit.*, p. 72.

62. *Ibidem*.

63. Parcerisa també n'ofereix una imatge: vegeu la litografia col·locada entre les pàgines 82 i 83. També se'n coneixen una aquarella de cap al 1830 d'Onofre Alzamora, conservada al Museu d'Història de la Ciutat (núm. 803); sis dibuixos de Joaquín Mosterín, que pertanyen a l'àlbum ja esmentat que es conserva a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (núm. inv. 2814/2-7 D), i algun altre d'equiparable conservat en una col·lecció particular.

que tantos héroes y tanta gloria dió á Cataluña, y la Reina de Chipre, Doña Leonor de Aragón vió violada su tumba.⁶⁴

A aquesta «virtual» —gràfica— acció de salvament cal afegir-hi el fet, sens dubte més que tardà, que l'any 1840 l'Escola de Nobles Arts encarregava al professor de perspectiva i paisatge Pau Rigalt els plànols i l'alçat de l'església, del claustre i de les dependències principals de Santa Caterina. Aquesta notícia primer de tot sobta, sobretot si tenim en compte tot el que acabem de veure amb relació a Josep Casademunt i el seu encàrrec. Ell ens explica en la seva memòria com l'enderrocament es duia a terme i com era d'arriscada la tasca dels obrers que en tenien cura. Fins a on va arribar exactament l'enderrocament? Van restar part dels murs en peu? Probablement sí,⁶⁵ ja que, si no, no es pot entendre el nou encàrrec a Pau Rigalt en el mateix sentit, que s'ha de valorar com la voluntat més que tardana, però voluntat al cap i a la fi, de tenir més documentació de l'emblemàtic monument.

En realitat, aquesta labor no va fer-la Rigalt pare, sinó el seu fill Lluís Rigalt, el qui havia de ser el gran pintor del Romanticisme a Catalunya. En la documentació existent sobre aquest encàrrec⁶⁶ consta l'ofici que la Junta envià a Pau Rigalt un cop hagué rebut la feina del fill realitzada sota la seva tutela. Hi detectem una frase que potser ens pot ajudar a comprendre quina era realment la situació de l'edifici de Santa Caterina. Diu:

La Junta de Comercio ha recibido con aprecio el plano, perfiles y detalles del demolido patio de Santa Catalina, que su hijo de V. D. Luis le presentó con escrito de 3 del corriente y que han sido ejecutados por él bajo la dirección de V. E.⁶⁷

El «demolido patio» es deu referir al claustre ja enderrocat, del qual Rigalt, però, pot treure una planta —el «plano» de l'ofici— i algun altre detall.⁶⁸

64. *Op. cit.*, p. 82-83.

65. Per bé que, a tot estirar, aquestes restes devien quedar en peu fins a l'any 1847, en què l'arquitecte Josep Buixareu hi construí el mercat que ocupava el mateix solar del convent primitiu.

66. Vegeu Francisco MIQUEL Y BADÍA, *Elogio de D. Luis Rigalt y Farriols: Acta de la sesión pública celebrada el 23 de diciembre de 1894*, Barcelona, Academia Provincial de Bellas Artes, 1895, p. 34-35.

67. *Op. cit.*, p. 34.

68. Joan Bassegoda i Nonell en dóna notícia a «El primer arquitecte de l'Acadèmia, Josep Casademunt i Torrents (1804-1868)», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, núm. IV-V (1990-1991), p. 11-19. A més, publicà els dibuixos de Rigalt a «El convento de Santa Catalina de la orden de predicadores», *De Re Restauratoria*, Barcelona, Escuela Técnica Superior de Arquitectura, núm. I (1972), p. 49-91.

Això no lliga amb la descripció que unes quantes línies més amunt l'autor del text fa de la tasca duta a terme per Rigalt:

El fué quien, llevado de su entusiasmo artístico, se pasó horas y más horas bajo aquella grandiosa bóveda ó cabe las columnas del claustro, midiéndolos con detenimiento, sacando el conjunto y los detalles y realizando un trabajo por todo extremo concienzudo.⁶⁹

Per bé que no estigués aterrat del tot, és difícil que Rigalt el 1841 romangués sota la volta. Més aviat hem d'entendre que Miquel i Badia, en el seu elogi necrològic de Rigalt, es deixa portar per l'èmfasi que acostumaven a presentar aquest tipus de textos i el mostra d'una manera molt literària. En tot cas, la intervenció de Rigalt respecte a Santa Caterina és un producte més d'una sensibilització tardana amb relació a l'establiment dels primeríssims símptomes d'atenció envers el món medieval —especialment gòtic— que s'esdevingué després de la crema de convents.

Vegem ara, doncs, quina valoració general es pot fer de tots aquests esdeveniments i quin paper van tenir amb vista al futur de la història cultural del país.

El primer interès pel patrimoni medieval

A manera de primera conclusió, podem remarcar com des del 1834 començava a despuntar un cert interès pel patrimoni històric, per la pròpia història. El 1835, arran dels fets del juliol, es desvetllà, forçosament, en certa mesura; però la inestabilitat política, el fet que el govern estigués majoritàriament en mans d'una dictadura militar representada pels caps militars de les regions o províncies, tot plegat féu, sens dubte, que no poguessin existir una certa normalitat i una estabilitat institucional que pogués vetllar pel patrimoni immoble d'una manera més autònoma, decidida i eficaç.

En realitat, aquests fets coincidiren amb la introducció d'un nou corrent de pensament i un nou model de societat que trencava amb l'Antic Règim i obria pas a la nova burgesia industrial. A Catalunya, aquest moviment assolí una força especial, car estigué íntimament lligat amb el recobriment de la llengua, element essencial en la forja de la identitat nacional. De totes maneres, en aquesta primera etapa del nostre Romanticisme, els corrents ideològics de la Renaixença, manllevant les paraules d'Antoni Rovira i Virgili, encara estaven molt a l'inici.⁷⁰ El

69. *Ibidem*.

70. A. ROVIRA I VIRGILI, *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana*, Barcelona, Barcino, 1966.

primer Romanticisme conservador, historicista, catòlic, que prengué model d'Alemanya i França sobretot, ens mostra, per exemple, un Piferrer emfàtic i trencadís, però la fe en la llengua catalana no és ben manifesta fins que el 1841 Rubió i Ors esdevé Lo Gayter del Llobregat. Malgrat tot, des de l'òptica del patrimoni artisticocultural, tot i que, com ja hem vist, Piferrer als *Recuerdos...* es mostra realment enyoradís, la seva és una de les escasses reivindicacions escrites que ens resten dels inicis del moviment,⁷¹ una versió barcelonina del Romanticisme hugolià.⁷² La veritat és que la consciència d'identitat nacional que s'emmiralla en el passat medieval no és una realitat en aquestes dates anteriors al 1840, plenes de fluctuacions i canvis continus.

Ara bé, si el període de 1834 a 1840 fou d'una gran complexitat social i política, el de 1840 a 1843 ho fou encara més. L'ascens al poder d'Espartero, el 1840, i la seva caiguda, el 1843, marquen tota aquesta etapa. L'enfrontament entre moderats i progressistes, la revolta popular, les relacions entre la reina regent i el general, tot plegat contribuï a una gran inestabilitat encara. Mentrestant, Barcelona maldava per créixer, però les seves muralles li ho impediën. Tanmateix, finalment el 1840 reapareix un personatge que encapçalà la denominada Junta de Vigilància, que el 1833 ja havia estat un dels organitzadors de la milícia nacional a Barcelona i que, malgrat la seva procedència aristocràtica, sempre fou defensor de les idees populars. Em refereixo a Joan Antoni de Llinàs, germà gran de Josep M. de Llinàs, el regidor antiquari i defensor del patrimoni. Segons J. Fontana,⁷³ proba-

71. Recordem aquell clam amb què clou la introducció al primer volum de Catalunya del 1839: «Solo nos anima el deseo de que sean de todos conocidas las riquezas artísticas y antigüedades que embellecen nuestra patria. Esas bóvedas de las catedrales ya no se estremecen á las pisadas de los antiguos y primitivos devotos y fundadores; en esas graciosas ventanas ojivas ya no se asoma la magnífica vestimenta y las ondulantes plumas de los gorros de las antiguas damas y caballeros [...] unos caen desplomados por la mano de los siglos; otros desaparecen arrebatados por el huracán de las revoluciones; quizá tambien la mano del hombre ó la más tardía y compasiva del tiempo irá descargando sus golpes sobre los que nos quedan. Hagamos, pues, que todos los conozcan; hagamos que las personas, que tal vez ni siquiera saben que su patria contenga recuerdos y monumentos preciosos, paren su atención en ellos y sepan que no todo está en la otra parte de los Pirineos; dispersemos en todos los corazones el amor á lo que es antiguo, á lo que es bello y venerable, á lo que honra la patria!

» Vivimos de nuestra vida pasada, porque tal vez un pueblo no puede tener dos épocas viriles en una sola vida... Ya que tanto se ha destruido, procuremos al menos hacer apreciable lo que nos queda y reparar en lo posible los agravios que la demolición hizo al Arte, publicando en láminas, en cuanto sea posible, lo que ya no está en pié, y conservando la memoria de aquellos monumentos de arquitectura gótica, recuerdo de la piedad y fé de nuestros padres, y de la magnificencia y esplendor de España» (p. 7 i 8).

72. La influència més que notable de V. Hugo en Piferrer ha estat analitzada per Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Pau Piferrer i Victor Hugo: la llum no venia d'Alemanya», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 89 (gener 1986), p. 70-73.

73. J. FONTANA, *op. cit.*, p. 283-285.

blement ell fou el responsable de la convocatòria, el 31 de desembre del 1840, del concurs en què l'Ajuntament es proposava de premiar la millor memòria sobre els avantatges que havia de comportar a Barcelona l'enderrocament de les seves muralles. Pere Felip Monlau en resultà el guanyador amb el text intitulat *Abajo las murallas: Memoria sobre las ventajas que reportaría a Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad*.

Monlau no era la primera vegada que acomplia un paper capdavanter a la Barcelona de la primera meitat del segle XIX. Metge i escriptor, membre de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, ell fou, per exemple, el responsable de la introducció del daguerreotip a la nostra ciutat. Director del diari *El Constitucional*, des d'on en divulgà la invenció i l'aplicació, Monlau fou un home culte i avançat que va veure molt clara la inutilitat de les muralles per a una ciutat que havia de créixer i ser important com París o Londres. Per això, en la memòria insisteix en com és de negatiu el fet de cenyir una població oposant-se al seu desenrotllament físic. Així mateix, amb criteris de gran modernitat, fa referència insistentment a la salubritat. La densitat excessiva de població només contribueix a les epidèmies i els vicis. En pro de la higiene pública, difícil de ser una realitat en una Barcelona farcida de carrers estrets i cases massa altes, amb una taxa de mortaldat molt elevada, calia procedir al seu enderrocament. Només d'aquesta manera la ciutat podria créixer, donar alberg a estrangers, alguns capitalistes i industrials, d'altres, merament turistes i viatgers; però tot aquest intercanvi i aquesta suma heterogènia podien contribuir a fer realitat una més gran tolerància, el cosmopolitisme i la pluriculturalitat (conceptes, com veiem, totalment contemporanis, per bé que no sempre, malauradament, realitat del tot).

Eixamplada la ciutat, tot havia de ser avantatges: més terreny, més fàbriques, millores en els productes manufacturats, més competència i més consum. En resum, Monlau defensava uns arguments en pro de la prosperitat del país, cercant sempre l'interès general abans que el particular. La memòria, per tant, dóna testimoniatge d'una Barcelona progressista i amb ganes de modernitzar-se i millorar la qualitat de vida de la seva població. La realitat, però, ja hem vist que no era exactament aquesta: tot i que la nit del 25 al 26 d'octubre del 1841 la Junta de Vigilància decidí que l'endemà es comencés a enderrocar la muralla amb J. A. Llinàs al capdavant, i que això fou un fet, immediatament tal acte fou reprimat i l'autoritat militar ordenà reconstruir la part afectada. Així, doncs, Barcelona encara havia d'esperar uns quants anys per a ser realment lliure. Malgrat que les muralles evidentment també eren un bé patrimonial i històric, aquest fet ens porta a qüestionar les raons que permeten o no permeten d'actuar negativament sobre el patrimoni en pro de certes millores socials. Aquesta és, però, una reflexió que deixarem per a un altre moment.

La caiguda, el 1843, d'Espartero, que havia actuat com a regent des de l'octubre del 1840, havia estat molt desitjada a Barcelona, ja que el 1842 havia patit un terrible bombardeig des de Montjuïc ordenat per ell mateix. Començà aleshores una nova etapa, moderada i conservadora, que, si més no, havia de comportar una certa normalització en la vida socioeconòmica i cultural del país.

Només tot aquest cúmul de realitats poc il·lusionadores pot justificar la raó per la qual a Barcelona no va crear-se una Comissió de Monuments Històrics i Artístics fins a l'any 1844. A París, per exemple, una comissió equivalent va sorgir immediatament després dels fets de la revolta. Aquí, fins poc després de la coronació d'Isabel II com a reina d'Espanya, el Govern no creà per fi les comissions provincials de monuments històrics i artístics.⁷⁴ La de Barcelona quedà constituïda el 3 d'octubre,⁷⁵ més de nou anys després de la crema dels convents!

Sorpren, un cop més, aquesta creació tan tardana, si bé és cert que els membres de l'Acadèmia de Bones Lletres, historiadors i arxivers erudits havien fet el seu camí a partir del salvament del patrimoni des del 1835. Un acadèmic, Joan Cortada, també el 1844 presentava a l'entitat l'inventari del fons que havia de constituir el seu museu, l'origen del qual era en bona part el salvament esmentat. L'octubre del 1844 el convent de Sant Joan de Jerusalem fou obert al públic.⁷⁶ I acadèmics de Bones Lletres foren també alguns dels membres de la Comissió de Monuments, en la qual —i això és molt important subratllar-ho— no hi havia representació de l'Escola de Nobles Arts (pocs anys després, Acadèmia de Belles Arts).

En definitiva, però, aquesta nova etapa del 1844 en endavant ja no és tema d'aquest estudi, perquè, si no, hauríem de fer referència a moltes més contribucions en el terreny del patrimoni cultural. En canvi, la creació de la Comissió de Monuments ens serveix per a acabar de precisar les reflexions d'aquestes pàgines.

Recordem-ho: si els monuments són la veu dels pobles, la seva salvaguarda esdevé clau i estrictament necessària per a conformar i justificar les arrels. Ara bé, aquesta idea tan característica del Romanticisme es fa realitat fonamentalment gràcies a l'acció d'una sèrie d'homes que procedien sobretot del món de

74. *Suplemento al Boletín Oficial del sábado 28 de setiembre de 1844* (full imprès referent a aquesta creació conservat a l'Arxiu de la Comissió de Monuments de Barcelona, actualment a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, [4.1], 1844, 12).

75. Acta que es conserva també a l'Arxiu de la Comissió de Monuments de Barcelona [4.1], 1844, 12, 3.6/9.9.

76. Procés resseguït a partir de la documentació de la Reial Acadèmia de Bones Lletres per Andrea A. GARCIA I SASTRE, *op. cit.*, p. 258-260.

les lletres, no pas del de les arts, i que ja consideraven la seva labor com un «servei a la pàtria»⁷⁷ (en tenien consciència).

Els artistes i l'Escola de Nobles Arts partien d'uns altres paràmetres, ja que el seu objectiu en aquells anys era la defensa de l'academicisme neoclàssic. Per això s'ocuparen del salvament de la pintura dels convents sobretot, però sense fixar-se en l'arquitectura que les aixoplugava. Per proximitat conceptual i temàtica, els historiadors, els arxivers o tot alhora foren els responsables d'aquesta sensibilització envers el passat, tant en forma d'història com de llegenda o d'església gòtica. Si, a més, tenim en compte que a l'inici del segon terç del segle XIX, en què ens situem, la figura de l'historiador de l'art, com el professional que avui entenem, no existia,⁷⁸ podem comprendre per què la principal entitat artística del país va tenir un paper poc destacat en el reconeixement del valor historico-monumental dels edificis medievals. Hi havia, evidentment, algun investigador i alguns antiquaris amants de l'art i col·leccionistes, però aquest camp cultural encara era molt verge.⁷⁹

Aquesta actitud de l'Escola de Nobles Arts és la que també la portà a crear un museu fonamentalment de pintura —tret d'aplegar-hi l'obra escultòrica, aleshores contemporània, dels Bover, Campeny i Vilar fonamentalment—, en bona part procedent de totes les accions de salvament que s'havien dut a terme des de la Guerra del Francès fins al 1837, i la que els impedí fixar els ulls en l'escultura medieval quan encara es conservava en els mateixos indrets, ja fos de talla o pedra, exempta o aplicada a l'arquitectura.⁸⁰

Tanmateix, si bé és cert que el museu d'art de l'Escola de Nobles Arts, que des del 1849 va passar a ser el museu de l'Acadèmia de Belles Arts —el primer museu d'art de Catalunya—, potser va fer prevaler la seva vessant didàctica en pro de la formació dels seus alumnes, futurs artistes, mentre que el museu d'an-

77. En aquest sentit, cal recordar com Josep de Llinàs ja estava ben convençut d'aquest valor pel que fa a la tasca de Pi i Arimon amb relació a l'aplegament i l'estudi de làpides l'abril del 1834. Vegeu la nota 10.

78. Vegeu Francesc FONTBONA, «Els orígens de la historiografia de l'art català», a *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*, vol. I, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, «Col·lecció Homenatges», 19, p. 447-462.

79. Sobre aquest darrer aspecte, vegeu com a referència d'època A. A. PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna*, vol. I-II, Barcelona, 1850-1854. També pel que fa a alguns estudis que comenten amb detall algunes col·leccions i recullen la bibliografia principal sobre el tema apareguda als darrers anys, vegeu Jaume BARRACHINA, «A l'entorn de Frederic Marès. Una aproximació al col·leccionisme català d'escultura medieval», *Quaderns del Museu Frederic Marès*, Barcelona, núm. 7 (2002), p. 19-69; i Pilar VÉLEZ, *op. cit.*, p. 51-78.

80. Fet que vaig constatar i desenrotllar en analitzar la col·lecció d'escultura del museu de l'Acadèmia de Belles Arts. Vegeu P. VÉLEZ, *Catàleg del Museu de Llotja: Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi: II -Escultura*, Barcelona, 2001, i *op. cit.*

tiguitats de l'Acadèmia de Bones Lletres —on fins i tot s'incorporaren alguns objectes o fragments procedents del fons aixoplugat el 1835 a la Llotja o al convent de Sant Sebastià— va orientar-se com un museu històric, el primer que existí a l'Estat, tots dos constituïren els fonaments de la nostra museografia historicoartística actual.

Els primers anys quaranta, l'atenció envers l'art medieval començà a revifar-se. La consciència de passat i la invenció d'aquest passat —producte d'un Romanticisme a mig camí entre la crònica i la llegenda— es fan paleses pictòricament per primera vegada en un quadre del 1843 de Claudi Lorenzale, *La creació de l'escut del casal de Barcelona*,⁸¹ tema suggerit per Manuel i Pau Milà i Fontanals i del qual féu un seguiment Pau Piferrer. També el 1846, l'antic Palau del Virrei el 1846 esdevenia Palau Reial amb la decoració pictòrica de la façana a la manera d'una escenografia neogòtica, que perdurà fins que el 1875 fou incendiat. Per contra, les primeres restauracions d'edificis medievals, obra d'Elies Rogent —el claustre de Sant Cugat i el claustre gòtic de Montserrat—, daten de 1852 i 1854, respectivament; i el considerat com a primer edifici neogòtic, el santuari de la Misericòrdia de Canet de Mar, data del 1856, tot i que el 1853 es construí una font neogòtica a la barcelonina plaça del Rei.

Sia com sia, la llavor de la recuperació del patrimoni medieval (i, per tant, de la memòria històrica) ja estava sembrada i en menys de dues dècades havia d'esdevenir el model principal de l'arquitectura i l'art en les seves més diverses manifestacions, fins a convertir-se en l'estil més característic del segle XIX. Això succeïa fonamentalment entre 1834 i 1840, unes dates prou primerenques si les comparem amb altres manifestacions culturals, malgrat la complexitat sociopolítica que tocà de viure als seus protagonistes, que foren els historiadors com a intèrprets del «solatge de la nació». Passat i pàtria prengueren cos en «les pedres», des d'aleshores eina fonamental en la forja d'un cos teòric defensor d'una identitat històrica singular.

81. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, núm. inv. 277.

Claustre del convent enderrocat dels dominicans (Santa Caterina).
Dibuixat i litografiat per Francesc Xavier Parcerisa, *Recuerdos y
bellezas de España. Principado de Cataluña*, 1839.

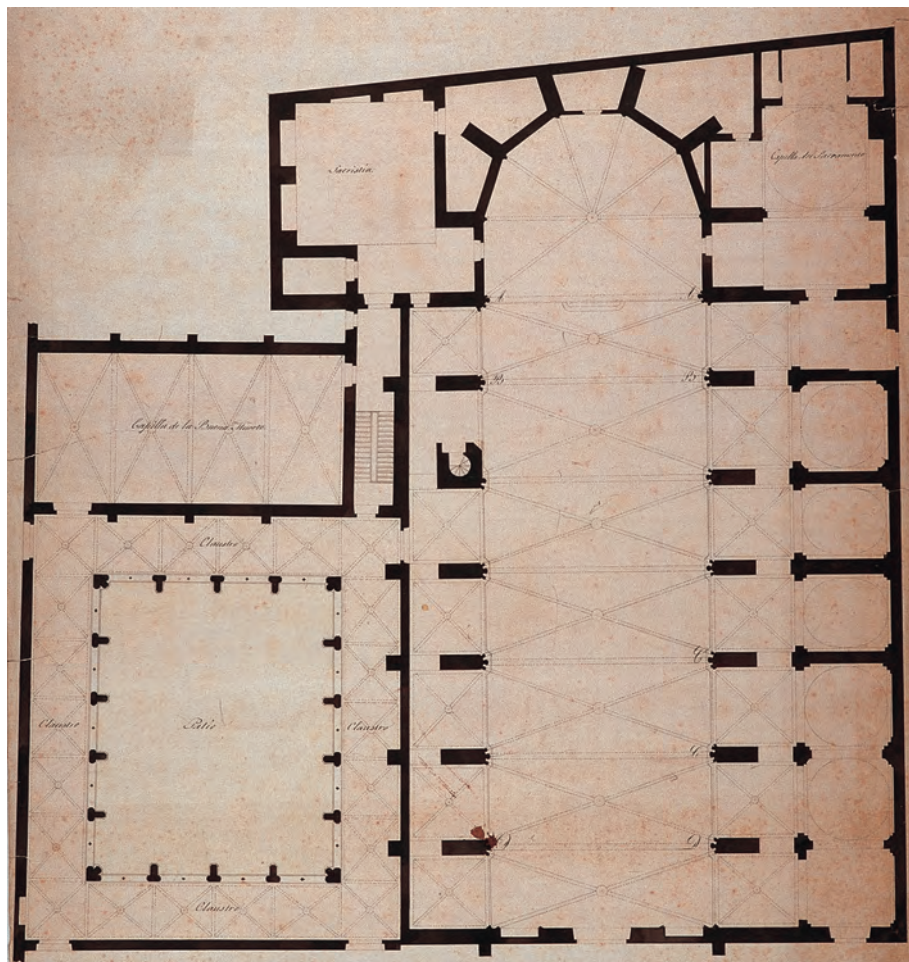
Claustre del convent enderrocat dels franciscans (Sant Francesc).
Dibuixat i litografiat per Francesc Xavier Parcerisa, *Recuerdos y
bellezas de España. Principado de Cataluña*, 1839.

Ruïnes del convent dels dominicans (Santa Caterina). Dibuixat per Joaquín Mosterín (Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi).

Enderrocs del convent dels franciscans (Sant Francesc). Dibuixat per Joaquín Mosterín (Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi).

Planta de l'església i del claustre de Santa Caterina. Josep Casademunt, 1837 (Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi).

